

TOPLUMDA DEMOKRATİKLEŞTİRME ALANLARI

Prof. Dr. Coşkun SAN (*)

Demokratikleştirme kavramının yaşamsal önemi irdelenmeden önce, anayasal demokrasi deyiminin özenli bir biçimde eleştiri süzgecinden geçirilmesi gerekmektedir.

1- Demokrasinin Yasal Çerçevesi:

Yasal ya da anayasal demokrasi kavramı kullanıldığında, eğer anlatılmak istenen demokrasinin yalnızca yasal çerçeveler çizildiğinde gerçekleşebileceği, ayrıca söz konusu çerçevenin demokrasinin tüm kural ve kurumları ile yaşama geçirilebileceği beklentisi ise, bu yargıyı kuşku ile karşılamak gerekir. Çünkü anayasaların demokrasiyi çok kısıtlı bir biçimde tanımlamaları, böylece söz konusu çerçevenin sürekli gelişen demokrasi anlayışının çok gerisinde bulunması olanaklıdır. Ayrıca, özellikle II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası anayasa uygulamaları, anayasa metinleri ile anayasa gerçeği arasında aşılmaz uçurumlar bulunabileceğini de çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur.

Görüldüğü gibi, öncelikle anayasaların demokrasi kavramına hangi ölçüler içinde yer verdiklerinin, sonra da anayasa metni ile anayasa gerçeği arasında nasıl bir fark bulunduğunun özenle incelenmesi gerekmektedir.

a- Yasa-Hukuk İkilemi

Her ne kadar, antik çağlardan günümüze yasaların kimi genel ve soyut ilkelere uygun olarak çıkarılması gerektiği yönünde bir bilincin varlığından söz edilebilirse de, bu görüşün yaptırımlara bağlı olarak hukuk pratiğine aktarılması, iyi bir olasılıkla 19. yy. ın ilk çeyreğinden başlayarak mümkün olabilmektedir. Daha açık bir deyişle, halk egemenliğinin temsilcileri olduğu varsayılan parlamentoların çıkardığı yasaların anayasalara uygunluğu, önce A.B.D.'de de facto, sonraları da kıta-avrupasında de iure olarak yaşama geçirilebilmiştir. Bu tarihsel gerçekten çıkarak, yasaların 19. yy.'a dek salt parlamentolarca çıkarıldıkları gerekçesiyle, aynı zamanda "hukuksal" sayıldıklarını ileri sürmek, bir abartı sayılmamalıdır. Anayasa yargısının 31. yılını kutladığımız ülkemizde, yasaların anayasaya uygunluk denetiminin "atanmışlarca" yapılmasını içine sindiremeyen kişilerin hatta parlamenterlerin varlığı, bu çağdışı inancın günümüzde bile sürdürüldüğünün açık bir kanıtıdır.

(*) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi.

Ülkemizde, olağan yasalardan "üstün" olmakla birlikte temelde birer yasa olan anayasaların da, hukuka aykırı olabilecekleri gerçeğinin yaygın bir biçimde kavranabilmesi için, 12 Eylül darbesinin yapılması gerekmiştir, denebilir. Gerçekten de, 1982 tarihli Anayasa, yapılışında seçim ilkesine değil, darbeyi gerçekleştirenlerin atadıkları (1), üstelik toplumun tüm kesimlerini ve siyasal yönelimlerini temsil etmekten uzak bir "danışma" meclisinin görev alması nedeniyle, "güç yoluyla gerçekleştirilen anayasalar"ın tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Öte yandan 1961 ile 1982 Anayasaları arasında kimi yüzeysel benzerliklerin varlığı, kimilerin savundukları gibi bu sonuncusunun 1961 tarihli Anayasanın değiştirilmiş bir şekli olduğunun kabulünü de olanaksız kılmaktadır. Çünkü bu her iki anayasa arasında, özellikle devlet anlayışı, ayrıca temel hak ve özgürlüklerin nitelik ve kapsamı açısından çok derin farklar bulunmaktadır.

Kısacası, içeriği bakımından çağdaş demokrasi ilkeleri ve temel haklar anlayışı ile açıkça çelişen, seçim ilkesine dayanmayan bir danışma meclisince yapılan, üstelik tek yanlı ve baskıcı bir propaganda sonucunda referanduma sunulmuş bulunan 1982 Anayasasını, "üstün hukuk kuralları"na uygun bir anayasa olarak kabul etmek, tümüyle olanak dışıdır. Üstün hukuk kurallarına aykırılığı açıkça ortada olan 1982 tarihli Anayasanın "meşruluğu"da, kanımca tartışmalıdır. Bilindiği gibi "meşruluk" (Legitimität), ülkemizde sıkça "yasallık" (Legalität) kavramı ile karıştırılmaktadır. Oysa meşruluk terimi, "dar anlamda hukuksal meşruluğu aşan ve toplumsal meşruluğu da kapsayan bir üst kavramdır" (2). Daha açık bir tanımla meşruluk, herhangi bir olgu, olay ya da durumun, yerinde, doğru ve haklı olduğu yönünde geniş halk kesimlerinde oluşan bir İNANÇ anlamına gelir. Bu tanımdan çıkılırsa, % 92 dolaylarında kabul oyuna karşın, 1982 Anayasasının o tarihlerde "meşru" sayılmadığı ortadadır.

---

(1) Özbudun, E., Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı. Ankara 1993, s.61.

(2) San. C., Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi. Ankara 1971, s.67 vd.

Çünkü referanduma katılan halk, darbe yönetiminin sürmesi ya da kısıtlı bir demokrasi arasında, ehven olan yönünde tercih koymak zorunda bırakılmıştır. Kuşkusuz meşruluk kavramı, kamu oyunun inancı gibi oynak bir zemine oturduğu için, zaman içinde değişime uğrayabilir. Başlangıçta meşruluğu aykırı görülen bir olgu, olay ya da durumun, zaman içinde meşru bir kimliğe bürünmesi mümkün olduğu gibi, tersine bir oluşum da ortaya çıkabilir. Başka bir deyişle, başlangıçta meşru kabul edilen bir olgu, olay ya da durum, bir süre sonra kamu oyunun meşruluk "inancında" oluşan değişiklikler sonucunda, meşruluğa aykırı bir nitelik kazanabilir (3).

Özet olarak meşruluk inancına, çağdaş demokrasi ilkeleri ile temel hak ve özgürlükler anlayışına derece derece aykırı bir anayasayı, salt yürürlükte olduğu, başka bir anlatımla biçimsel yaptırımlara bağlandığı gerekçesiyle, bilimsel açıdan "hukuka uygun bir anayasa" olarak kabul etmek olanaklı değildir. Bu gerçek, ayrıca "anayasal demokrasi" kavramının ne denli görece bir kavram olduğunun ve eğer bir anayasa çağdaş demokrasi anlayışının çok gerisinde bulunuyorsa, kısıtlı ve çağdaş bir demokrasi ortamına hapsedilmenin kaçınılmazlığının da, açık bir kanıtını oluşturur.

b- Anayasa ve Anayasa Uygulamaları Sorunsalı

Anayasanın çağdaş demokrasi ilkeleri ile temel hak ve özgürlüklere tümüyle uygun bir biçimde hazırlanmış olması da, "anayasal demokrasi"nin gerçekleşmesi açısından kesin bir güvence oluşturamaz. Bu konudaki sorunsalı ortaya çıkaran çeşitli olasılıklar, önem derecelerine göre, şöyle sıralanabilir:

aa- Siyasal iktidarlar, belli bir ülkede anayasayı "vitrin süsü" olarak kullanıyor ve anayasayı ya hiç uygulamıyor ya da yalnızca istedikleri ölçüde uyguluyor olabilirler. Kuşkusuz böyle bir durumda, anayasada yer alan kesin tanımlara ve belki de pek parlak ifadelere karşın, bu ülkede demokrasinin bulunmadığı sonucuna varılacaktır. Söz konusu değerlendirmeyi yaparken başvurulması zorunlu ölçüt ise, demokrasinin tüm kural ve kurumları ile kabul edilebilir bir düzeyde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin özenle irdelenmesidir.

---

(3) San. C., Toplumsal Gerçeklik ve Anayasal Düzenlemeler, Ekonomik Yaklaşım, Cilt 3, Sayı 7, Yıl 1982 İlkbahar'dan ayırtı basım, s.8

bb- Kabul edilebilirlik düzeyini, kuşkusuz her ülkenin kendi maddesel olanakları belirleyecektir. Demokrasinin toplumsal yaşama geçirilebilmesi için önemli koşullardan birini, temel hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi oluşturur. Kuşkusuz klasik haklarla ekonomik ve sosyal haklar, ayrıca siyasal haklar ayrılmaz bir bütündürler (4) ana, ekonomik ve sosyal hakların gerçekleştirilmesi, yasal düzenlemelerden öte kimi yatırımlara, dolayısıyla her ülkenin kendine özgü mali kaynaklarına bağlıdır. Bu nedenle, söz gelimi çalışma hakkının en varıl ülkelerde bile tam anlamıyla sağlanabildiğini ileri sürmek olanaklı değildir.

cc- Anayasalar belli bir dönemin koşullarına ve halkın gereksinimlerine göre hazırlanmakta, ne denli genel ve soyut ilkeler içerirlerse içerirler, bir süre sonra eskime ve yetersiz kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Zaman içinde oluşan değişiklikler nedeniyle yetersiz kalan anayasalara, A.B.D.'de görüldüğü gibi, bütünlüğü bozmayacak "eklemeler" yapılabilir. Ancak eskiyen, demokrasi anlayışında oluşan değişiklikler sonucunda kapsamı genişleyen, söz gelimi temel ilkeler ya da hak ve özgürlükler konusunda çözümlen, bu denli kolay değildir.

Açıkça görüldüğü gibi, kağıt üzerinde "anayasal demokrasi"yi yetkin bir biçimde tanımlamak, demokrasinin toplumsal yaşama geçirilmesi için belki gerekli, ama asla yeterli değildir. Kalkı ki, dünyadaki anayasalar arasında demokratik olmadığını, temel hak ve özgürlüklere yeterince yer vermediğini söyleyen bir anayasa, hemen hemen (5) yok gibidir. Tersine tüm ülkeler, kendi anayasalarının diğer ülkelerin anayasalarından daha demokratik ve özgürlükçü olarak nitelenmek eğilimindedirler.

Öyleyse "anayasal demokrasi"nin gerçekleşme ölçütünü, anayasa metninde yer alan ifadeler değil, doğrudan doğruya uygulamaya yansınma derecesi belirleyecektir.

---

(4) Kapanı, M., Kamu Hürriyetleri, 5. Basım, Ankara 1976, s.6-7

San, C., Temel Hak ve Özgürlüklerle Çağdaş Gelişme Eğilimleri, A.I.T.I.A. Dergisi, Cilt 6, Sayı 1-2, Ankara 1976, s.99-100

(5) Burada demokrasi karşın olduklarını ileri süren köktendinci rejimleri göz önünde bulunduruyorum.

c- Anayasanın Yorumlanması:

Soyut ilke ve kuralların somut durumlara uygulanması aşamasına varıldığından bu yana, yorumlama yöntemi tüm toplumlarda giderek artan bir öneme kavuşmuştur. İlk düzen kurallarının dinsel nitelikte olduğu doğru ise, ilk yorum teknik ve ölçütlerinin de din adanlarınca geliştirildiği sonucuna varılabilir. Daha sonraki dönemlerde, özellikle Roma hukukunun yetkinleşmesiyle birlikte, yorum teknik ve ölçütlerinde de köklü gelişmelerin oluştuğunu söylemek olanaklıdır. Burada altının özenle çizilmesi gereken gerçek, hukuksal yorumlama tekniklerinin öncelikli ve ağırlıklı olarak yargı organlarınca kullanıldıkları ve geliştirildikleridir (6). Parlamentoların ise, hem yargı organlarına oranla daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmaları hem de anayasaya uygunluk zorunluğunun çok daha sonraki tarihlerde gündeme girmiş olması nedeniyle, yorumlama tekniklerine yargı organı kadar katkıda buldukları ileri sürülemez. Ancak bu durum, günümüzde parlamentoların yorumlama yöntemine giderek artan ölçüde gereksinim duydukları gerçeğini de ortadan kaldıramaz.

aa- Yargı Yorumu:

Yukarda belirttiğim gibi, öncelikle adli yargıda, giderek yönetsel yargıda yüzyıllar boyunca biriken deneyimler sonucunda, yorumlama tekniklerinin olağanüstü geliştiğini ileri sürmek olanaklıdır (7). Ayrıca unutmamak gerekir ki, bir özel hukuk ya da ceza hukuku normu, ne denli soyut olursa olsun, aradan geçen yüzyıllar içinde önemli kavramsal değişikliklere uğramaz. Söz gelimi, senete bağlı borç kavramı ya da bilerek adam öldürme kavramı, yüzyıllardır hatta binlerce yıldır niteliksel bir değişime uğramamıştır. Oysa, adli yargı organlarıyla karşılaştırıldıklarında oldukça "genç" yargı organları kimliği gösteren anayasa mahkemelerinin, yorumlama sürecinde çok daha önemli sorunlarla karşılaştıkları açıktır. Çünkü anayasa mahkemelerinin adları mahkeme olsa ve başlıca görevleri olan norm denetiminde büyük ölçüde yargısal yorum tekniklerine başvursalar da, sözcüğün dar anlamında "yargı organı" konumunda buldukları tartışmalı bir konudur. Kuşkusuz anayasa mahkemelerine asıl görevleri dışında yüklenen "yüce divan" ya da "siyasal partilerin kapatılması"

---

(6) - San, C., Anayasa Değişiklikleri ve Anayasa Gelişmeleri. 2. Basım, Ankara 1981, s.106.

(7) - Buradaki amacı yorumlama teknik ve ölçütlerini irdelenek değil, yalnızca bir yöntem olarak yorumlamanın önemini vurgulamaktır. O nedenle ayrıntılara girmiyorum.

işlevleri, kesin bir biçimde bu organların birer "mahkeme" olarak görev yapmalarını zorunlu kılar. Ancak "norm denetimi"nin böylesine bir zorunluluğu doğurduğu kuşkuludur. Çünkü belli bir yasanın bir ya da daha çok maddesinin anayasadaki soyut ilke ve hükümlere uygun olup olmadığının araştırılması, yargısal teknikleri aşan, böylece büyük ölçüde bir bilimsel inceleme niteliğine bürünmesi kaçınılmaz olan bir işlemdir (8). Gerçekten anayasa mahkemesi kararları, özellikle raportörlerin (tetkik hakimi) hazırladıkları raporlar incelendiğinde, söz konusu yazılı belgelerin bilimsel niteliği açıkça ortaya çıkacaktır. Yalnızca anayasa yargısında deneyim kazanmış ülkelerde değil, ülkemizde de raportörlerce hazırlanan ve bir yasanın anayasaya uygunluğunu inceleyen raporların birçoğu, doktora tezi ya da en azından yüksek lisans tezi olarak kabul edilebilecek düzey ve yetkinliktedir.

İşte bu nedenle, anayasa mahkemelerinin norm denetimi bilimsel kimliği kesinlikle ağır basan ya da basması gereken bir etkinliktir. Anayasa mahkemesinin yargı organı olma niteliği ise, yalnızca "hüküm fıkrası"nda ve verilen kararın "hukuksal sonuçları"nda belirgin olarak ortaya çıkar ki, bu zorunlu formülleştirme, norm denetiminin ağırlıklı olarak bilimsel bir nitelik taşıdığı gerçeğini değiştiremez.

Anayasal norm denetimi önemli ölçüde bilimsel bir inceleme kimliğinde olmak zorundadır, çünkü özellikle devletin niteliklerini, ayrıca temel hak ve özgürlüklerin genel çerçevesini belirleyen ilke ve kurallar son derece soyut, daha da önemlisi zaman içinde anlamları değişebilen kavramlardan oluşmaktadır. Bu savımı daha elle tutulur kılmak için, 1982 tarihli Anayasanın kimi kavranlarını, belli bir yaklaşım sergilemeksizin sıralıyorum. "Toplumun huzuru, milli dayanışma, adalet anlayışı, insan haklarına saygılı, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti, egemenlik, eşitlik, temel hak ve hürriyetler" v.b.

---

(8) San. C., Bonn Anayasasına göre Siyasi Partilerin Kapatılması, Adalet Dergisi, Yıl 57, Sayı 4, Nisan 1966, s.316.

Yönetmelik yargının da bu açıdan anayasa yargısına benzediğini ileri sürmek olanaklıdır. Ne var ki, yönetmeliklerin ya da yönetmelik işlemlerinin yasalara uygun olup olmadığının incelenmesi, yasa ve yönetmelik hükümleri anayasa ilke ve kurallarına oranla daha somut bir nitelik gösterdikleri için, daha az sorunludur.

Görüldüğü gibi bu ve benzeri kavramlar, içerikleri sürekli olarak değişen, kimi daralan kimi ise genişleyen kavramlardır ki, bunları dar tanım kılıplarına hapsetmek olanaksızdır. Daha açık bir deyişle, söz gelimi ülkemiz anayasa mahkemesinin 30 yıl önce verdiği bir kararda yer alan "demokrasi" ya da "hukuk devleti" tanınlanması ile 30 yıl sonraki bir kararında yer alan aynı kavramlar, zorunlu olarak farklılık gösterecektir. Eğer bu arada yeni bir anayasa yürürlüğe girip, sözü edilen kavramların kapsamı daraltılmamışsa, ortaya çıkan farklılık "anayasal gelişme"nin kaçınılmaz ve önlenemez bir sonucudur ve kanımca anayasa mahkemelerinin en önemli işlevini oluşturur. Bu işlev, soyut anayasa normlarının değişen koşul ve gereksinimlere, anayasayı geliştirici ve yaratıcı bir yorumla uydurulmasından başka bir anlam taşımaz. Eğer nasıl olup ta, 200 küsur yaşındaki A.B.D. anayasasının günümüzde hala gençliğini ve çağdaşlığını koruyabildiği merak ediliyorsa, bunun yanıtı "Yüce Mahkeme"nin özellikle 1808 yılından başlayarak verdiği, çoğunlukla yürekli ve nitelikli kararlarında saklıdır (9).

bb- Yasama Yorumu:

Yukarda değindiğim gibi, yargı yorumu yasama yorumundan çok daha önceleri gündeme girip gelişmiş olmakla birlikte, parlamentoların yorum yetkisi de, birçok açıdan büyük önem taşımaktadır. Öncelikle parlamentoların, egemenliğin gerçek sahibi halkın temsilcileri olarak, herşeyi yapmaya kadir buldukları inancı, çok gerilerde kalmıştır. Artık yasama etkinliği, hukuksal olarak anayasasının çizdiği çerçeve, daha doğrusu sınırlar içindeki bir "taktir alanı"nda yerine getirilmek zorunluğundadır. Bu zorunluk, özellikle dar anlamda anayasa emir ve direktiflerine uygun yasalar hazırlanırken, kendini daha güçlü bir biçimde duyumsatır. Ancak bu alan dışında kalan alanlarda çıkarılacak yasaların öneri ya da tasarı kimliğinde hazırlanmasında da, bir tür "ön norm denetimi" yapılması kaçınılmazdır. Başka bir anlatımla, bir yasa önerisi ya da tasarısı hazırlanırken, milletvekilleri ya da yürütme organı bürokratları, üzerinde çalıştıkları tasakların ne ölçüde yürürlükteki anayasa normlarına uygun olduğunu irdelemek zorundadırlar ki, bu çabanın da bilimsel bir yorumu gerekli kıldığı açıktır. Ne var ki parlamentolar, ilk planda sosyo-ekonomik ya da sosyo-politik sorunların çözümüne öncelik verdikleri için, anayasa mahkemelerine oranla daha pragmatik bir yaklaşım içindedirler. İşte bu nedenledir

---

(9) San. Anayasa Değişiklikleri..., s.124.

ki, demokrasiye ve insan haklarına en saygılı ülkeler de bile, anayasaya aykırı yasalar çıkabilmekte ve bunlar anayasa mahkemelerince iptal edilmektedirler. Öyleyse, belli bir ülkede anayasa mahkemelerinin verdiği iptal kararlarının sayısı, parlamentoların anayasaya saygısının kesin bir ölçütünü oluşturur. Söz konusu iptal kararları, belli bir iktidar döneminde önemli bir artış gösteriyorsa, bu durum anayasa mahkemelerinin değil, parlamentonun ya da daha insafli bir yaklaşımın, siyasal iktidarın "kusuru" olarak görülmelidir. Aynı şey yönetsel yargı için de geçerlidir ve zaten anayasaya aykırılık nedeniyle iptallerin yoğunlaştığı dönemlerde, yönetsel yargıda verilen iptal kararları da artma eğilimine girmektedir.

Bu noktada çağımızın önemli bir özelliğine değinmek yerinde olacaktır. Günümüzde parlamentolarda yasalaşmak üzere sunulan tasarıların büyük bir çoğunluğunu hükümet tasarıları oluşturmakta ve bu eğilim özellikle ekonomik içeriği ağır basan, ayrıca medeni yasa, ceza yasası gibi temel yasalar da belirginleşmektedir. Milletvekillerinin sunduğu yasa önerileri ise, daha çok az sayıda madde içeren öneriler ya da yürürlükteki yasaların kimi maddelerini değiştirmeye yönelik önerilerden oluşmaktadır. Hükümet tasarılarına gelince, bunların birçok siyasal ve potokoler görevleri olan bakanlarca hazırlanması bir yana, bakanlar kurulundaki görüşme sırasında, bütünlükleri içinde kavranıp değerlendirilmeleri bile olanaksızdır. Böyle olunca, hükümet tasarıları ya ilgili bakanlık ya da bakanlıklarda tekno-bürokratlarca kotarılmaktadırlar. Genellikle yasa teknikleri konusunda uzman olan bu kişilerin, tasarılarında anayasaya aykırı olabilecek maddelere yer vermeyecekleri beklenir. Oysa bu özelliğe karşın, anayasa mahkemelerince anayasaya aykırı görülerek iptal edilen maddeler, daha çok hükümetçe yasalaşmak üzere parlamentoya sunulan tasarılarında yoğunlaşmaktadır. Bu durumun nedeni, açıkça ve ağırlıklı olarak tasarıların bakanlar kurulunda yapılan son görüşmelerinde, ayrıca tasarı haline gelip gerek ihtisas komisyonlarında gerekse meclis genel kurulunda, yasanın bütünlüğü gözetilmeksizin yapılan siyasal müdahalelerde yatmaktadır. Söz konusu tartışmalara ise, genellikle politikacıların sorunlara ivedi ve pragmatik çözümler aramaları, ender durumlarda da kişisel ya da grupsal çıkar gözetmeleri yön vermektedir. Ne var ki, anayasaya uygunluk endişesi ile sorunlara pragmatik çözüm bulma karşıtlığını ortadan kaldırmak olanaklı değildir ve bu karşıtlık önümüzdeki yıllarda da sürüp gideceğe benzemektedir. Bu durumda, anayasaya uygunluk ile pragmatik çözümler arasında ortak bir noktanın bulunmasından başka çare yoktur ve şurası açıktır ki, anayasa mahkemeleri bun-

dan böyle de işsizlikten yakınamayacaklardır. Burada önemli olan, anayasaya aykırı yasaların belli bir "kabul edilebilirlik" düzeyini aşmamasıdır.

d- Ara Değerlendirmesi:

Görüldüğü gibi, anayasal demokrasinin gerçekleştirilmesinde başta anayasa mahkemesi olmak üzere hem yargı hem de yasama organlarının geliştirici yorumları yaşamsal bir önem taşımaktadır. Kuşkusuz "yorumlama teknik ve ölçütleri"nin sürekli bir biçimde yenilendiği, böylece günümüzde anayasal demokrasinin gerçekleştirilmesinde önemli bir sorun kalmadığı düşünülebilir. Ancak söz konusu yorumlama teknik ve ölçütlerini kullanacak olanların da belli bir toplumun bireyleri oldukları ve toplumun demokratiklik düzeyinden, ayrıca siyasal kültüründen etkilendikleri gözden kaçırılmamalıdır. Daha açık bir deyişle, demokrasinin tüm kural ve kurumları ile gerçekleştirilmesi, yalnızca hukuk dogmatikliği ve hukuk teknikleriyle sağlanamaz. Eğer bu saptama yanlış olsaydı, anayasal çerçevelerini belli bir demokrasi anlayışına göre çizen ve çeşitli demokratik kurumları oluşturan ülkelerde demokrasinin çoktan özlenen düzeye ulaşmış olması gerekirdi.

Öyleyse, bir yandan biçimsel bir nitelik taşıyan hukuksal kurumsal çerçevelerin oluşturulması, öte yandan da bu düzeneklere içerik kazandıracak bireylerin "demokratikleştirilmesi" gerekmektedir.

2- Demokrasi ve Demokratikleştirme:

Demokrasi ve demokratikleşme kavramları arasında yakın akrabalık ilişkisi bulunmakla birlikte, kimilerinin bilinçli, kimilerinin ise bilgisizce ileri sürdükleri gibi, demokratikleşme demokrasinin süperlatifi (ismi tafdili) değildir. Daha açıkçası, demokratikleşme ne demokratik sayılmayan bir rejimden demokrasiye geçiştir (10) ne de son yıllarda ülkemizde sık sık kullanıldığı biçimiyle, daha ya da biraz daha demokratik düzenleme ve uygulamaya ulaşma hevesidir.

a- Temsili demokrasinin kısıtlılığı:

Son 35-40 yıllık dönemde, demokrasi kavramının içeriğinde oluşan köklü değişiklikler, söz konusu kavramın ilk ortaya atıldığı tarihten bu yana geçen kabaca 2500 yıl içinde bile oluşmamıştır. Demokrasinin çağdaş bunalı-

---

(10) Özbudun, a.g.e., s.19 vd.

mı olarak adlandırılabilir bu gelişmelere, başlıca temsili demokrasinin (11) yetersizliğinin ya da kısıtlılığının yol açtığı söylemek olanaklıdır. Çünkü 19. yy. boyunca ve 20. yy.'ın ikinci yarısına kadar uygulanan demokrasi, egemenliğin gerçek sahibi olduğu ileri sürülen halkın, 4 ya da 5 yılda bir sandığa giderek, bu hakkını vekillerine devretmesi ile gerçekleştiği varsayılan bir demokrasi idi. Üstelik her nedense halk, vekaletini genellikle yıllarca aynı kişilere veriyordu. Oysa 1960'lardan başlayarak, geniş halk kesimlerinin, giderek gelişen kitle iletişim araçlarının, yükselen eğitim düzeyinin ve görece olarak artan refahın da etkisiyle, politika ile daha çok ilgilenmeye başladığı görüldü. Artık halk, seçimden seçime anımsanan bir edilgen politika öznesi olmaktan daha ileri bir düzeyde politikaya "katılmak" istiyordu.

İşte 1965'lerde yavaş yavaş gelişmeye başlayan ve 1968 yılında doruk noktasına ulaşan tüm özgür dünyadaki öğrenci hareketleri, ilk kez "demokratikleşme", "siyasal katılma", "özyönetim" gibi kavramları ortaya attıklarında, büyük bir olasılıkla bu nedenle geniş halk kesimlerinde yankılar uyandırabilirler. Bu yankılar cılız bir biçimde de olsa, ülkemize de ulaştı ve YÖK öncesi Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 25-27 Kasım 1968 tarihinde "1968 Yılı Öğrenci Hareketleri, Dünya'da ve Türkiye'de" (12) adlı bir sempozyum düzenleyerek, söz konusu hareketin nedenlerini ve sonuçlarını düzeyli bir biçimde ortaya koydu.

b- Siyasal katılma ve özyönetim:

Ülkemizde demokratikleşme kavramı ile ilgili ilk yetersiz açıklamalar 1968 yılında yapılmış olmakla birlikte, Amerikan kaynaklı "siyasal katılma" (13) ve daha çok Fransız bilim adamlarınca işlenen "özyönetim" (14) kavramları, 1970'ten başlayarak ön plana çıkmaya başladı.

---

(11) Selçuk, S., Temsili ve Katılımcı Demokrasinin Kökeni, İstanbul.

(12) Anonim, 1968 Yılı Öğrenci Hareketleri, Dünya'da ve Türkiye'de, Ankara 1969.

(13) Baykal, D., Siyasal Katılma..., Ankara 1970

Özbudun, E., Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, Ankara 1975

Uysal, B., Siyasal Katılma ve Katılma Davranışına Ailenin Etkisi, Ankara 1984

(14) Işık, A., Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi, Ankara 1980

Cangizbay, K., Siyaset Ötesi Toplum, Ankara 1987

Siyasal katılma ya da yalnızca katılma, "önceden varolan ve esas alınan bir çerçevenin varlığını öngörür... Bu süreçte başka birilerinin daha temel öge olarak bulunduğu kabul edilmiş olmaktadır" (15). Başka bir anlatımla, "katılanların" kendi girişimleri sonucu alınacak kararları etkilemeleri olasıdır ama, daha önceden belirlenmiş yasal ve kurumsal çerçeveleri değiştirebilmeleri olanaksızdır. Bu nedenle "katılma", özellikle "siyasal katılma" ilgililere pek sınırlı bir alanda düşüncelerini aktarma, iyi bir olasılıkla da alınacak kararları etkileme dışında bir olanak tanımamaktadır. Kuşkusuz bu yolla, düşünce, istek ve beklentilerini, o da ancak dörder ya da beşer yıllık aralarla ve vekilleri aracılığı ile açıklayabilecek durumda olan klasik seçmen tipine oranla siyasal katılmacı daha avantajlı bir konuma getirilmiş olmaktadır. Bir teselli ödülü niteliğinde de olsa, katılma ya da yalnızca siyasal katılmanın, belli sınırlar içinde temsili demokrasinin katılımı ve seçkinci yapısını sarsacağı düşünülebilir.

Özyönetime gelince, bu kavram da genellikle "işçilerin yönetime katılması" şeklinde algılanmış ve böylece katılma eylemi "işyeri" ile sınırlandırılmıştır. Özyönetimin tüm toplum kesimlerini kapsayacak bir bütünselliğe yönelmesi ise, tarihte Paris Komününde ve yıkılışına dek Yugoslavya'da söz konusu olabilmektedir. Ne var ki, Paris Komününde, önceden belirlenip kendisini aşan bir güç tarafından değil, kendiliğinden (spontane) oluşan özyönetim (16), yaygınlaşmadan tarihe gömülürmüştür. Yugoslavya örneğine gelince, burada özyönetim modelinin Paris Komününden farklı olarak kendiliğinden değil, siyasal gücün belirlediği sınırlar ve kurallar içinde ortaya çıktığını görüyoruz (17). Daha başka bir deyişle, kurumsal plandaki tüm çekiciliğine karşın, özyönetim de uygulamada, önceden belirlenen çerçevelerin kısıtlığında kimi kararların alınmasına katılmaktan öte bir sonuç vermemiştir. Üstelik, temsili de olsa, genel bir "çağdaş demokrasi" ortamında gerçekleşmediği için, özyönetimin genelde yukarıdan yönlendirilen bir "gösteri" olduğu konusundaki kuşkular da pek haksız sayılamazlar.

---

(15) Cangizbay, a.g.e., s.13

(16) Cangizbay, a.g.e., s.68 vd.

(17) Işıklı, a.g.e., S.IX

Cangizbay, a.g.e., s.108 vd.

c- Demokratikleşme - demokratikleştirme

Demokratikleşme kavramı değişik boyutları ile ilk kez Türk Eğitim Derneğince 15-16 Mayıs 1979'da düzenlenen bir bilimsel toplantıda (18), daha sonra da 7-8 Haziran 1980'de I. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresinde (19) ele alındı. Kısa bir süre sonra yapılan 12 Eylül müdahalesi siyasal katılma, özyönetim ve demokratikleşme bir yana, 1961 Anayasasının öngördüğü görece demokrasi ve özgürlük ortamını bile çok bularak, yalnızca kimi eski politikacıları değil, halkı da büyük ölçüde "siyasal yasaklar" kapsamına aldı. Demokratikleşme kavramı 1991 seçimleri öncesi ve sonrasında, temsili demokrasinin yeniden kurulması (restorasyonu) kısıtlı anlamında da olsa, ülkemizin politik gündemine yeniden girmeye başladı. Bugün demokratikleşme teriminden anlaşılana, 1982 Anayasasının klasik demokrasiye getirdiği sınırlamaların aşılması, görece olarak biraz daha demokratik bir düzene geçilmesi, daha gerçekçi bir saptamayla, 12 Eylül 1980 öncesi demokratik düzeyi yakalayabilmektir. Bu yaklaşımın ise, demokratikleşme kavramı ile hiçbir akrabalığı ve yakınlığı bulunmamaktadır, çünkü demokratikleşme klasik demokrasinin aşılması, farklı bir demokratik rejimin yavaş yavaş oluşturulmasına yönelik bir çabadır.

Demokratikleşme, herşeyden önce biçimsel bir kalıp değil, özü dönüştürmeye yönelik uzun soluklu bir programdır. Belki başlangıçta tıpkı siyasal katılma ve özyönetim modellerinde olduğu gibi, daha önceden belirlenmiş kural ve kurumlar çerçevesinde kararların oluşumunu etkilemeye çalışacaktır ama, dar anlamda toplumsal kurumlardan başlayan ve giderek kendiliğinden bir hareket haline dönüşecek olan bir devingenlik sürecinde gelişecektir. Böylece ortaya bir "demokratik sosyalleşme" (20) süreci çıkacak, bu ortamda özgür, hoşgörülü, iç-disiplini gelişmiş, sorumluluğa sahip, başkalarının haklarına saygılı ama kendi haklarını da savunmada kararlı ve demokratik olarak yetişen bireyler, siyasal rejimin dönüşümünü sağlayacak ögeler durumuna yükselceklerdir. Genel anlamda bir eğitim sürecinden başka birşey olmayan demokratikleşmeye (21), bu nedenle "demokratikleştirme" adı da konabilir.

---

(18) San, C., Demokratikleşme, Eğitim ve Bilim, Cilt 4, Sayı 20, Temmuz 1979, s. 5-9

(19) San, C., Toplumda Demokratikleşme, (yayımlanmamış kongre bildirisi), Ankara 1980

(20) San, Demokratikleşme, s.9

(21) San, Toplumda Demokratikleşme, s.2

Bu konuda ileri sürdüklerim, 1979-1980 yıllarında ütöpik bulunmuş, öldürülen insanların sayısının ondalıklı basamaklara tırandığı o dönemde, olsa olsa uzak geleceğe yönelik bir umut, bir özlem olarak nitelenmişti. Söz konusu eleştirel yargıya karşı "en önemli ve ivedi sorunumuzun toplumun en kısa sürede demokratikleşmesini sağlayacak, demokratikleşmeyi bir toplumsal sürece dönüştürecek kuramsal ve eylemsel girişimlere başlamak olduğunu" belirtmişim. Böylesine bir çabanın kolay olmadığı, çok zaman alacağı, kısacası çok karmaşık bir nitelik taşıdığı o zaman da, bugün de gözden kaçırılması gereken bir gerçektir. Ne var ki, kolaycılığın rehabeti içinde sözkonusu güçlüklerin aşılmasında çok değerli bir on yıl yitirilmiş ve bugün gene sıfır noktadan başlama (eğer başlanacaksa) zorunluğu doğmuştur.

Özet olarak demokratikleşme ya da demokratikleşme, toplumsal değerlerin genel ve tutarlı bir strateji (22) ile yönlendirebilecekleri gerçeğine dayanarak, toplumun tüm kesinlerini kapsayacak bir süreç olduğunun bilincine vararak, biçime değil öze önem vererek, sosyo-politik yaşamı kökten değiştirmesi beklenen bir toplumsal süreç şeklinde anlaşılmalıdır.

d- Demokratikleştirme alanları:

Yukarda belirtmeye çalıştığım gibi demokratikleştirme, ne yalnızca siyasal ne de ekonomik kararlara katılma kısırlık ve kısıtlılığındaki bir yaklaşımdır. Tersine demokratikleşme, toplumun yaşamsal önem taşıyan tüm alanlarına yayılacak, böylece uzun vadede başkalarının haklarına saygılı, hoşgörülü ve demokratik nitelikli bireylerin toplumu kendiliğinden dönüştürecekleri bir ortam hazırlayacaktır. Söz konusu demokratikleştirme alanları, alınabilecek başarılı sonuçlar önemli farklılıklar gösterse de, şöyle sıralanabilir:

aa- Politika alanı:

Politika alanında demokratikleştirme, daha önce de belirttiğim gibi belli aralarla genel ve yerel seçimlerde bireyin "egemenlik hakkı"nı vekillerine delege etmesinden çok farklı bir anlama gelmektedir. Demokratikleştirme süreci sonucunda birey, siyasal partilerin emir-komuta zincirinden çıkarak, siyasal partileri doğrudan toplumsal grupların etkili bir biçimde yönlendireceği kurumlara dönüştürecektir. Başka bir anlatımla genel politika, siyaset profesyonellerinin tekelinden alınarak, kararların oluşumunda halk, çok daha etkili bir konuma getirilecektir (23).

---

(22) Vilmar, F., Strategien der Demokratisierung, 2 Cilt, Darmstadt u. Neuwied 1973

(23) San, Toplumda Demokratikleşme, s.5

Bu hedefler açısından, yerel örgütler (özellikle Belediyeler) çok elverişli koşullara sahiptirler ve ülkemizde bu yönde kimi girişimlerin başlatılmış olması, ileriye yönelik umutları beslemektedir. Kısacası, politik alanda demokratikleştirmenin en etkili başlama ve gelişme ortamını yerel yönetimler oluşturmaktadır. Genel politika, ancak yerel yönetimlerde sağlanacak demokratik dönüşümler ölçüsünden tabandan tavana doğru demokratikleştirilebilecek bir alan olarak görülmektedir.

bb- Kamusal alan:

Demokratikleştirmenin söz konusu olabileceği kamusal bürokratik alanların başında, genel ve yerel planlama örgütleri ile tüm idare gelmektedir. Planlamanın ve genel olarak yönetimin merkezi olma niteliğinin ağır bastığı sistemlerde, kuşkusuz demokratikleştirme çok zor hatta olanaksızdır. Buna karşılık, çeşitli nedenlerle planlamanın merkezi kimliğine karşı çıkılan ortamlarda, her zaman genel olmasa bile yerel planlama etkinliklerine halkın katılımı pekala mümkün ve gereklidir. Kuşkusuz kamusal bürokratik alanda demokratikleştirme, halkın teknik bilgilerden yoksun olması ve genel bir katılımın olanaksızlığı gibi noktalarda önemli güçlüklerle karşılaşacaktır. Ama bu güçlükler, iyi niyetli yaklaşımlarla ve ara çözümlerle aşılabılır görünmektedir (24).

Asıl güçlük genel idare alanındadır ve bu alandaki demokratikleştirme, ister istemez niteliği gereği demokratikleştirmeye elverişli idare alanlarında yoğunlaşacaktır.

cc- Ekonomik alan:

Demokratikleştirmenin kuramsal düzeyden uygulamaya aktarılmasında, nerdeyse kesin bir başarısızlığa uğradığı alan, ekonomi olmuştur. Gerçekten İsveç'ten Almanya'ya oradan özellikle Yugoslavya ve Çekoslavakya'ya dek birçok kısmen başarılı - tümüyle başarısız model denenmiştir. Yönetime katılmadan, kendi kendini yönetmeye dek uzanan bu modeller dizisinde prim, kâr-dan pay alma ve mülkiyete katılma gibi çok çeşitli yaklaşımlar uygulanmıştır (25). Ne var ki, kapitalist ekonominin kârın maksimize edilmesi temeline dayalı rekabetçi yapısı ve kollektivist ekonomilerin çökmüş olması, ekonomi

---

(24) San. Toplumda Demokratikleşme, s.6

(25) San. Toplumda Demokratikleşme, s.6

alanının demokratikleştirilmesini önemli ölçüde engellemektedir. Kaldı ki, 1960'lardan sonra Amerikan toplumunun yarattığı homo consumens (tüketici insan) tipi (26), önceleri Avrupayı sonraları da sosyalist ülkeler dahil, dünyayı etkisi altına almış görünmektedir. Gerçekten de kollektivist ekonomik sistemin çöküşünde en önemli etken, homo consumens olma hevesidir, denebilir.

Kıscacı insanlık kendini, üretim-tüketim kısır döngüsünden kurtaramadığı, bu arada büyük ölçüde doğal ve kültürel çevresini de tükettiğinin bilincine varamadığı ekonomik büyümeye akılcı sınırlar getirilemediği sürece, demokratikleştirmenin ekonomik alanda tam bir başarıya ulaşabileceğini beklemek, olanaksız hale gelmiştir. Yeter ki, siyasal ve bürokratik faşizmlerden sonra, bir de ekonomik faşizmin dünyaya egemen olması.

dd- Kitle İletişimi alanı:

20. yy. başlarında ve sonlarında, yasama-yürütme-yargı erklerinden sonra basından "dördüncü güç" diye söz etmek moda olmuştu. Gerçekten de döneminin koşullarına göre özgür olabilen basın organları, siyasal iktidarların kamu oyuncu denetiminde en etkili araç olarak güçlerini kanıtladılar. Ancak, basının yalnızca kamu oyunu dillendirmekle kalmayıp, onu büyük ölçüde etkileyerek yarattığı da keşfedilince, basıma görece özgürlüğü önemli derecede kısıtlamaya uğradı. Dikta rejimleri ile totaliter rejimler ise, basını ve bu arada, yaygınlaşmaya başlayan radyoyu tümüyle tekellerine alarak, ideolojik bir propaganda aracı konumuna getirdiler.

Benzer bir süreç, bu kez büyük sermayenin basını tekeline ya da denetimine almak istemesiyle, kapitalist ülkelerde de yaşandı ve bugün de yaşanmaktadır. Gerek ulusal toplumlarda gerekse diğer dünya toplumlarına belli ideolojilerin aşılması amacıyla başlatılan sinema filimleri savaşı, televizyonun yaygınlaşması sonucunda bu kez televizyon kuruluşlarınca sürdürülmeye başlandı. Radyo ve televizyonun devlet tekelinden çıkarıldığı yerlerde, büyük sermaye hemen bu alanlara da el attı.

---

(26) San. Son Yıllarda Alman Üniversitelerinde..., s.36

Günümüzde, kitle iletişim araçları üzerinde devlet tekeli ya da yakın denetimi bulunmayan tüm ülkelerde, söz konusu araçların genellikle büyük sermayenin hizmetinde bulunduğu ve özellikle televizyonun "toplumun aynası" olma yolunda birinci sraya yerleştiği gözlenmektedir. Söz konusu gelişme öylesine boyutlanmıştır ki, bir zamanlar devletin tekeline ya da kitle iletişim araçlarını denetlemesine karşı çıkanlar, devletin yeniden müdahale etmesini ister konuma düşürülmüşlerdir. Artık kitle iletişim araçları, dördüncü güç olarak iktidarı denetlemekten vazgeçip, belki beşinci güç olarak siyasal iktidarı "yönlendirmeyi" ve bunu yaparken de, topluma değil, büyük sermayeye hizmet etmeyi hedeflemektedirler.

Klasik demokrasiyi bile, ancak en alt düzeyde ve çıkar liberalizmi çerçevesinde savunan sermaye tekelindeki kitle iletişim araçlarının demokratikleştirilmesi, artık olanaksız görünmektedir. Umutlar, trajedi-komik bir tarihsel gelişme sonucunda, devletin denetimindeki kitle iletişim araçlarına bağlanmıştır ve bunlar toplumun demokratikleştirilmesinde etkili bir biçimde kullanılabilir tek kaynak olma konumlarını sürdürmektedirler.

ee- Dar anlamda toplumsal alan:

Demokratikleştirmenin asıl ana kaynağı, kuşkusuz başlıca aile, çevresi, okul ve yüksek öğretim kurumlarının oluşturduğu, dar anlamda toplumsal alandır. Çünkü dar anlamda toplumsal alan, ilk ve en önemli "toplumsallaşma çevresi" niteliğini taşımaktadır. Demokratikleştirmenin bir demokratikleşme sürecine dönüşmesi, ancak bu alandan başlarsa, başarılı bir sonuca ulaşabilir. Öte yandan demokratikleşmenin bir biçim değil, "öz" kimliğinde gelişmesi, gene ilk toplumsallaşma çevrelerinde sağlanabilir.

Bu konuda başta aile bireyleri olmak üzere, öğretmenlere, eğitimcilerle, psikologlara, sosyal-psikologlara, sosyologlara v.b. önemli ve güç ödevler düştüğü açıktır. Güçlüğü oluşturan en önemli nokta, "yetiştiricilerin"de demokratik bir toplumsallaşma sürecinden geçmiş bulunmaları, en azından özde demokratik ve hoşgörülü tutuma yatkın olmaları gereğidir. Başka bir anlatımla, demokratik tutum ve davranışlar dersle değil, doğrudan uygulayarak öğrenilebilir. Bu gerçeğin zorunlu sonucu, aile-okul-yüksek okul içi demokratik katılımdır (27).

---

(27) San, Toplumda Demokratikleşme, s. 6-7

Ülkemizde, 1968 öğrenci hareketlerinin etkisiyle ve çok sulandırılmış bir biçimde üniversite yönetimine yansıyan sınırlı katılma, 12 Eylül hukukuyla tümünden ortadan kaldırılmıştır. Hatta bu dönemde İzmir'deki bir üniversitede görevli bir doçent hakkında, "demokratikleşme bahanesiyle kanunlara aykırı olarak asistan ve öğrencileri yönetime kattığı" yaklaşık gerekçesiyle ceza davası açılmıştır.

Eğer gelecekte, özde demokratik bir toplumun oluşumu isteniyorsa, ilk planda ve ivedilikle ana okulundan yüksek öğrenime dek tüm eğitim ve öğretim kurumlarında demokratikleşmenin uygulamaya konması, kaçınılmaz bir zorunluluktur.

e- Ara Değerlendirmesi:

Toplumun tüm kesimlerini ve alanlarını kucaklayarak, yeni bir demokratik yaşam biçimini oluşturacak böyle bir girişimin, engellerle karşılaşması doğaldır. Söz konusu engeller, şimdiye kadarki deneyim ve gözlemlere dayalı olarak, şu noktalarda toplanmıştır:

aa- Toplumun tutucu kesimleri, özellikle siyaset profesyonelleri, büyük sermaye çevreleri ve din kurumları demokratikleştirme sürecini durdurmak, geciktirmek ya da hiç olmazsa yozlaştırmak için tam bir işbirliği içindedirler.

bb- Aşama sırasının (hiyerarşi) pek belirgin olduğu ordu, güvenlik örgütü ve hepsinden önemlisi, bu kurumları da kapsayan teknobürokratik yapı, karar tekellerini korumaya çalışmaktadır (28).

cc- Kararlara katılmada, zamanla bireylerde bir bıkkınlığın oluştuğu, katılma ve ilgi şiddetinin özellikle rutin konularda düşmeye başladığı gözlenmektedir. Ayrıca bir süre sonra karar organlarında grup önderlerinin belirmesi ve bu seçkinleşen odakların kararları büyük ölçüde yönlendirmeleri de, bir başka sosyo-psikolojik boyutlu sorun olarak ortaya çıkmaktadır (29).

---

(28) Tolun, B., Toplum Bilimlerine Giriş, Ankara 1978, s.85. Gervitch, tekno-bürokratik yapının günün birinde teknokratik bir faşizme yol açacağı endişesini taşımıştır.

(29) San, Toplumda Demokratikleşme, s. 7-8.

3- SONUÇ

Demokrasi tüm kural ve kurumlarıyla ve belli bir zaman diliminde, özünde tek olan bir siyasal rejimdir. Bu nedenle "bize göre demokrasi", eğer bir sosyo-politik aşğılık duygusunun belirtisi değilse, savunulması mümkün olmayan bir laftır.

Öte yandan demokrasi yalnızca bir siyasal rejim değil, aynı zamanda bir dünya görüşü ve yaşam tarzıdır. Başka bir deyişle, demokrasi tüm kural ve kurumlarıyla uygulanarak ve yaşanarak öğrenilebilir. Baskıcı ilişkilerin aileden başlayarak yüce devlet katkırına dek uzandığı toplumlarda, doğal olarak demokrasi yol kazaları ve gecikmeler sonucunda içselleştirilebilecektir. Ancak demokratik rejimin uygulanmasına ve makul bir sürenin geçmesine karşın, belli bir toplumun bireyleri, hala demokratik tutum ve davranışları benimseyememişlerse, sistemde aksayan bir yön var demektir.

Ayrıca demokrasinin diğer siyasal rejimlere karşı en önemli üstünlüğü, yeniliklere açık oluşu ve böylece kendini üretebilme yeteneğidir.

İşte demokratikleştirme, bir yandan geleneksel baskıcı ilişkilerin demokratik tutum ve davranışlara dönüşümünü, öte yandan tıkanma noktasına gelen temsili demokrasinin aşılarak, demokrasinin kendini yeniden üretebileceği bir ortamı sağlayabilecek olan bir program niteliğindedir.